

УДК 159.9

ТУРБАН В. В.

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ: ПСИХОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ І ДОСВІД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

У статті представлено структурно-функціональну модель етичної свідомості, яка включає: 1) усвідомлення соціальної, 2) переживання суперечності соціальної норми щодо актуальної для особистості потреби, 3) рефлексію соціальних та моральних норм, 4) особистісну рефлексію, 5) вибір одного зі значущих образів ідеального Я і прийняття останнього як етичного обов'язку, відповідно до якого формулюється певна моральна система, 6) дія відповідно до прийнятої етико-моральної системи: етичного образу та моральних приписів, 7) усвідомлення соціального схвалення/несхвалення дії, здійснюваної відповідно до особистісно прийнятої етико-моральної системи. Показано, що повної функціональності ця модель набуває у представників юнацького віку та ранньої зрілості.

Ключові слова: мораль, етика, моральне судження, етична свідомість, авторитет, рефлексія, само актуалізація, моральність.

Постановка проблеми. Проблема становлення особистості, зокрема її моральності, завжди була у центрі уваги соціальної та психолого-педагогічної думки. Вікова та педагогічна психологія покликані забезпечити наукові засади педагогічного процесу. Відповідно, соціальні кризи, які позначались і на педагогічній сфері, сприяли розвиткові психологічної науки.

Історія культури засвідчує змінність уявлень про ціннісні пріоритети людини, належні мотиви та способи її діяльності. Сучасний світ позначений процесами, аналогів яким ми не знаходимо у минулому: глобалізація, інформатизація, розвиток базованої на новітніх технічних засобах масової культури тощо. Тож цілком зрозуміло, що нині вікова та педагогічна психологія стоять перед завданням перевірити істинність усталених понять, концепцій і теорій, з'ясувавши їх відповідність реаліям сучасної культури.

Психологічна наука завше приділяла значну увагу становленню моральності особистості. Проте, передусім у психології діяльності, проблема становлення моральності розглядалася як

пов'язана з соціалізацією особистості. Нині ж очевидним є, що соціалізація як така, витлумачена лише як інтеріоризація особистістю соціальних норм і поведінкових стереотипів, дуже часто призводить до формування моральної свідомості, котра не спроможна критично оцінювати негативні впливи масової культури. Відповідно, потребують уточнення і психологічні поняття «моральність», «моральна свідомість», «етична свідомість» та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні питання становлення моральної й етичної свідомості знайшли відображення у психологічній літературі. Зокрема передумови становлення етико-моральних якостей особистості розкриті С. Максименком у рамках генетичної психології [4]; Ю. Швалбом конкретизовано рефлексивні характеристики свідомості, зокрема й свідомості моральної, у процесі цілевизначальної діяльності [8]; Г. Балл із раціогуманістичних позицій проаналізував взаємодію добра і зла у соціальній поведінці [1]; О. Богданова, Т. Пироженко та ін. розглядали роль моральності у поведінці дошкільників і молодших школярів [6]; М. Боришевський – ставлення дитини до правил поведінки в ігровій ситуації [2]; М. Савчин, В. Чудновський – відповідальність як етико-моральну цінність [7]; Т. Яценко – вплив архетипів свідомості на становлення етичних образів у свідомості особистості [9]; Р. Павелків – розвиток моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці [5]; О. Дробницьким здійснено теоретико-методологічний аналіз поняття «мораль» [3].

Особливе значення мають концепції стадіальності морально-етичного розвитку. Це насамперед концепція Ж. Піаже, згідно з якою моральний розвиток є когнітивним за природою і пов'язаний з оволодінням дитиною логікою об'єктивно існуючого природного та соціального світу. Ця дослідницька парадигма відображена у працях Н. Була, К. Гілліган, У. Кейя, Л. Колберга та ін. Згадані автори виокремлювали певні стадії морального розвитку. Маючи предметом насамперед формування моральності, дослідники водночас підходили і до питання про можливість становлення етичних систем: «постконвенційної моральності» (Л. Колберг), «внутрішньої моралі» (Н. Булл), «совісті» (У. Кейя).

Загалом формування моральності традиційно розглядається у літературі як процес соціалізації, пов'язаний насамперед з розвитком когнітивних здатностей. Проте маємо зазначити: всі

концепції досить повно описують становлення моральності, однак вони не дають розуміння становлення власне етичної свідомості, хоча моральність людини як особистісна риса не може бути пізнана без розуміння актуальних для людини етичних цінностей.

У цій статті, маючи на **меті** – теоретичну концептуалізацію поняття «етична свідомість», ми ставимо такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз морально-етичної проблематики у філософській та психологічній літературі.
2. Проаналізувати основні психологічні концепції стадіальності етико-морального розвитку особистості.
3. Розкрити психологічні особливості становлення етичної свідомості на певних етапах онтогенезу, а саме у: старшому дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому, юнацькому віці та на етапі ранньої зрілості.
4. Побудувати структурно-функціональну модель етичної свідомості.
5. Визначити ключові психологічні чинники та критерії, які здійснюють істотний вплив на становлення етичної свідомості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «етика» походить від грецького слова *etos*, себто «звичай», і вперше вжито Арістотелем. Це саме ставлення до звичаю (лат. – *moralis*) простежується й у терміні «мораль», запровадженому Цицероном. Сучасна філософія, маючи у розпорядженні два терміни, з грецької та латинської мов, використовує їх задля розмежування понять. Поняттям «мораль» позначається сукупність соціально зумовлених уявлень про правильну/неправильну поведінку людини. Поняттям «етика» – наука про мораль.

Становлення моральності традиційно розглядається як процес засвоєння моральних норм – частковий випадок загального процесу соціалізації (В. Малахов). Провести розмежування між соціалізацією та становленням моральності можна лише шляхом уточнення понять «соціальна норма» та «мораль».

До соціальних норм належать:

- 1) звичаї (поведінкові ритуали, табу, забобони тощо),
 - 2) статево-рольові норми,
 - 3) сімейні норми,
 - 4) корпоративні норми, прийняті у сталих соціальних групах.
- Як частковий випадок корпоративних норм, або як окремих

різновид соціальних норм, у разі їх поширення, можна виокремити:

- а) субкультурні норми (поведінкові, мовні, ціннісні норми молодіжної субкультури, кримінальної субкультури, етнокультурні та регіональні особливості тощо),
- б) релігійні норми (особливо виразною є специфіка релігійних норм є у тому разі, коли певна релігія є нетрадиційною у тій чи іншій країні),
- в) правові норми.

Будь-яка типологія соціальних норм не є вичерпною, оскільки соціальні норми мінливі, залежні від зміни культури.

На нашу думку, у психології діяльності слушно виокремити чотири напрямки дослідження проблеми становлення етичної свідомості та моральності.

Перший – дослідження явища «моральної поведінки». Це явище розуміється як добровільне дотримання суб'єктом норм моралі, навіть якщо їх порушення пов'язане з певними вигодами і є впевненість у можливості уникнути санкцій. Тобто йдеться про вільний вибір (у цьому випадку – моральних норм) і слідування йому. Зіткнення з явищем «моральної поведінки» уможливує поставку низки питань: чому раціональний інтерес відхиляється на користь морального переконання; які психологічні механізми перебувають в основі цього явища? Явище «моральної поведінки» ставить питання про слушність класичної моделі раціональної особистості, що створена європейським Просвітництвом.

Другий – дослідження альтруїстичної поведінки. Така поведінка та пов'язані з нею почуття проявляються у здатності брати до уваги потреби інших людей, розуміти їх й опосередковувати у власній діяльності. Головна увага у цьому напрямку зосереджується на з'ясуванні психологічної природи (передумов і механізмів) процесу.

Третій – дослідження морального знання, уявлень, суджень. Ця проблематика зачіпає сферу когнітивної психології. Предметом вивчення є оволодіння (насамперед дітьми) різними аспектами моральної свідомості: розуміння моральних вимог, становлення понять справедливості та відповідальності, засвоєння критеріїв морального оцінювання тощо. Основна проблема –

визначення стадіальності процесу засвоєння моральних понять і цінностей; дослідження переходу від однієї стадії до іншої; проблема зв'язку когнітивного та поведінкового аспектів морального розвитку.

Четвертий – дослідження морального переживання – з'ясування норм і критеріїв явища. Основна проблема – виділення зв'язку моральних переживань з об'єктивними зовнішніми передумовами.

Таким чином, ми можемо констатувати: 1) у психологічній літературі розкривається зв'язок між особистісним буттям і ставленням особистості до соціальної норми; 2) поняття «етична свідомість» не є широко вживаним; 3) проблема рефлексії слушності моральних норм (котру слушно визначити як «етичну рефлексію») у психологічній літературі не ставиться.

Аналіз культури уможливорює, відповідно до нашої термінології, виокремлення таких феноменів: криза полісного устрою започатковує, по-перше, виокремлення *моральних норм* як окремої системи, що не збігається з сукупністю звичаїв, по-друге, *моральну рефлексію*, предмет якої – моральні норми та їх ставлення до етосу (звичаю) та, по-третє, *етичну свідомість*, що веде до критичного осмислення моральних норм, зокрема, до спроб виокремлення загальних критеріїв добра і зла, й нарешті, по-четверте, *етичної рефлексії* – аналіз самих цих критеріїв, тобто з'ясування їх відношення до добра і зла, які наразі не просто абстрактно мисляться, а й переживаються. Тобто маємо рух, початковою точкою котрого є переживання етосу, а кінцевою – знову ж таки переживання подій, які визначаються як такі, що несуть добро чи зло. Але якщо етос даний безпосередньо, є досвідом, притаманним культурному середовищу, у якому перебуває людина, то добро і зло – це якості вчинку, який шляхом рефлексії визначений як добрий чи злий.

Передусім звернімо увагу на відношення між *етосом* і *мораллю*. Первинно етос і мораль тотожні. Але криза полісу, тобто виникнення умов, за яких суб'єкт перестає бути цілком залежним від полісу, спричиняє сумніви у слушності норм, визначених традицією, тобто передбачених етосом. Коли традиція стає сумнівною і втрачає авторитетність, виникає спроба формулювання абстрактних поведінкових норм, авторитетність яких *вища*, аніж традиції. Ці норми і являють собою мораль. Сперш мораль орга-

нічно пов'язана з етосом, але поступово вона набуває універсальності. Однак виникає запитання: яким чином постає система моралі, що має вищу легітимність, аніж етос? Операцією, завдяки якій оцінюється етос і формулюється мораль, є *рефлексія*. Однак рефлексія, яка має у своєму розпорядженні лише досвід, не уможлиблює вихід за межі етосу. Рефлексії потрібен *ідеал*, щодо котрого й оцінюється предмет, у даному випадку – етос. Такий ідеал має бути водночас й абстрактним й конкретним, тобто таким, що має стосунок до безпосередньої діяльності. Аналіз виникнення так званого закону Мойсея показує, що процес виокремлення моралі відбувався шляхом звертання до релігійного ідеалу. Відтак саме релігійний ідеал був авторитетним джерелом, що визначало вищість моралі над етосом.

Наступне ключове співвідношення розгортається між *етосом*, *мораллю* та *вчинком*. Ясна річ, що мораль, як абстрактна вимога, не може реалізовуватися без суперечності з етосом і вчинком людини, визначеним потребами й інтересами. Якщо за полісного устрою вчинок диктується етосом, то з постанням моралі мусить диктуватися саме мораллю. Однак мораль – абстрактна. А вчинок завжди конкретний, до того ж такий, що стосується потреб й інтересів не лише суб'єкта, котрий діє, а й інших суб'єктів, а також так чи інакше має стосунок і до загальних соціальних норм. Відтак, учинок повсякчас піддається оцінюванню, завше пов'язаний з особистісною рефлексією суб'єкта і соціальною рефлексією, до котрої вдаються представники соціуму. Саме на етапі рефлексії вчинку й постає *етична свідомість*.

Відтак, зіставляючи переживання та результати моральної рефлексії, тобто соціальні норми правильного і неправильного вчинку та наслідки вчинку, суб'єкт звертається до авторитету, яким і визначено легітимність моралі. Рефлексія відношення між авторитетом, мораллю та переживанням учинку уможлиблює постання *етичної рефлексії* як досвіду інтерпретації цього відношення. На цьому етапі етична рефлексія опосередковує три складники: 1) мораль, 2) переживання вчинку, 3) трактування авторитету. Наслідком рефлексії цих трьох складників є формулювання концепції етичних критеріїв добра і зла.

Наголосимо: *етична концепція не є системою соціальних настанов*. *Етична концепція є зверненою до суб'єкта, який ставить*

під сумнів систему моралі і надає їй повторної актуальності шляхом актуалізації авторитету, чи, навпаки, відкидає всю систему моралі, а заразóm і попередній авторитет. В останньому випадку суб'єкт вдається до спроби запровадження нового авторитету і відповідно нової моралі. Як приклад, можна згадати вчення Ніцше про надлюдину та його заперечення християнства. Аналогічний етико-моральний переворот був здійснений й у рамках марксизму. Отже, виокремлені компоненти – *етос, мораль, авторитет, моральна рефлексія, вчинок, переживання, етична рефлексія* – становлять систему етичної свідомості.

Питання про роль авторитету у суспільстві загального споживання було поставлене у працях неофрейдистів і представників франкфуртської школи. Специфіка розгляду авторитарного підкорення у рамках цих течій полягає, передусім в експлікації цього концепту зі складної системи відносин особи і влади, та представленні його у складній взаємозалежності «домінування–підпорядкування». У свою чергу, франкфуртська школа, розкривши специфіку європейської раціональності й індустріального суспільства, підкреслила необхідність вироблення нової методології дослідження, що поєднує всі методи та способи осмислення світу. Для вивчення проблематики авторитарного підкорення особливо важливим є те, що представники цього напрямку виявили наявність цього явища як у тоталітарних, так і демократичних суспільств.

Завдяки працям постмодерністів – Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, Ю. Крістевой, Ж. Ліотара, М. Фуко та ін. – сучасна етика збагатилася поняттями: «моральний конструкт», «моральний наратив», «моральний релятивізм» тощо. Постмодерністи прагнули піддати моральні норми деконструкції, виявити за їх настановленнями форми реалізації влади, а також «додаткової репресії», яка здійснюється завдяки ціннісним уявленням і мотивації особистості.

Постмодерністська етика чи радше сучасна культура, яка сутнісно є постмодерністською, запропонувала низку цілком суперечливих моральних імперативів: декларативний індивідуалізм успішно співіснує з субкультурним конформізмом; толерантність до інакшості – з запереченням консенсусу як суспільної цінності (відтак, проблематичним є виявлення основ толерантності); заперечення бінарних опозицій «добро–зло», генера-

лізація ніцшеанського поняття «генеалогія моралі» як форми розкриття історичності будь-якої моралі – з неприйняттям критики морального релятивізму самого постмодернізму; апологетика масової культури – поєднується з соціальним фетишизмом тощо.

Очевидні етичні проблеми сучасності – криза трудової етики, інституту сім'ї, поширення культу споживання, соціальна номадність – звісно, спричинені не етичними вченнями постмодерністів. Ці вчення були лише формою рефлексії тоталітарних тенденцій, властивих модерним суспільствам. Однак, крайній імморалізм постмодернізму забезпечив легітимацію тотальностей, притаманних суспільству загального споживання.

Відтак, ми можемо бачити, що і саме соціальне життя, і статус особистості у суспільстві, і суперечності, окреслені в етичній думці, спонукають до ретельного дослідження етико-моральної проблематики. Зокрема першочергове значення має проблема формування моральності особистості – її здатності оцінювати соціальні норми, піддавати рефлексії панівні етичні принципи та власні мотиви і вчинки.

На нашу думку, є рація виокремити такі риси, властиві суспільствам загального споживання: зміни, викликані науково-технічною революцією (поява засобів масової інформації, розгортання соціальних масових рухів, бурхливий розвиток науки і техніки, зміна соціальної структури населення тощо), що викликають надмірне захоплення технікою (техніцизм); процес гомогенізації (узгодженість, однорідність та однотайність як атрибутивні риси суспільства; нівелювання відмінностей якщо не між рівнем прибутку, то між «типом споживання» різних класів); атомізація споживаючих індивідів, хронічна деморалізація, апатія, соціально-політична деперсоналізація; конс'юмеризм (соціальне споживацтво); включення споживання до системи цінностей і перетворення його на модель колективної поведінки; широке розповсюдження масової культури як чинника гомогенізації, культурна стандартизація; політична маніпуляція системою штучно нав'язаних потреб.

Аналіз масової культури та суспільства загального споживання дає підстави для ствердження: згадана культура сприяє формуванню особливого типу етико-моральної свідомості, адекватній особистості, мотивованій на досягнення абсолютної адап-

тації до вимог, правил і норм суспільства. Моральною нормою є належність до більшості, відповідність її очікуванням. Нормативною є автоматична конформність: відмова від свого «Я», індивідуальності, відповідальності за прийняті рішення; уніфікованість, знеособленість і розчинення у масі; прагнення набути цілісності через злиття з системою; стандартизованість і передбачуваність реакцій і поведінки; переважання шаблонів; соціальне споживацтво; соціальна деперсоналізація, атомізація споживаючих індивідів, хронічна апатія та тривожність; надмірне прагнення до відчуття тотожності з навколишнім світом та відповідності очікуванням суспільства; «одновимірність» і відсутність критичного осмислення дійсності; ілюзія особистої індивідуальності; пристосованість як згода на добровільне підкорення; безпелляційне підкорення легітимному авторитету. Авторитарне підкорення особи владному впливу (як спосіб колективного мислення, базований на конформному сприйнятті дійсності та прагненні пересічного громадянина бути якомога менш помітним та шукати згоди й однорідності понад усе) є однією з визначальних рис розвитку сучасної масової культури.

Відповідно до представлених теоретичних положень, експериментальне дослідження етичної свідомості може відбуватися шляхом створення об'єктивно невіршуваних моральних дилем; тобто таких суперечностей, вихід з яких на рівні конвенційних суджень є неможливим. Оскільки оптимальних розв'язків моральних дилем немає, то сама ситуація матиме ознаки фрустрації; а суперечність моральних мотивів і суджень спричинятиме когнітивний дисонанс. Слушно також припустити, що, зіткнувшись з моральними дилемами, учасники експерименту будуть змушені перейти від рівня моральних суджень до рівня суджень етичних – звернутися до образу певного значущого для них авторитету, котрий слугує обґрунтуванням моральної системи. Саме у такий спосіб ми виявлятимемо не лише моральні судження, а й значущі етичні авторитети, точніше – їх образне представлення.

Висновки. У структурі особистості наявний конструктор «етична свідомість».

Структурно-функціональна модель етичної свідомості включає: 1) усвідомлення соціальної норми (моральний компонент), 2) переживання суперечності соціальної норми щодо актуальної

для особистості потреби, 3) рефлексію соціальних, зокрема й моральних норм, 4) особистісну рефлексію: конкретизацію уявлень про відповідність власної особистості (у певній ситуації) одному з можливих значущих образів особистості, котрому надається ідеальний характер (з'ясовується питання: якою мірою моє «Я» відповідає ідеальному «Я?»), 5) вибір я(к рольової моделі) одного зі значущих образів ідеального Я і прийняття останнього як етичного обов'язку, відповідно до якого формулюється певна моральна система, 6) дія відповідно до прийнятої етико-моральної системи: етичного образу та моральних приписів, 7) усвідомлення соціального схвалення/несхвалення дії, здійснюваної відповідно до особистісно прийнятої етико-моральної системи.

Розвиток етичної свідомості розгортається паралельно із розвитком моральності. Ці процеси зумовлюють одним одним, проте не тотожними. Становлення етичної свідомості є стадіальним і залежить від ставлення до авторитету. Обґрунтовано залежність вікової періодизації від історичних і соціально-психологічних чинників.

Перспективи подальших досліджень цієї проблематики полягають у необхідності розробки, на основі обґрунтованої моделі, діагностичного інструментарію.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Проблема обґрунтування суспільної ідеології у світлі гуманістичного підходу / Г. О. Балл // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія : мат-ли методологічного семінару АПН України (12 лист. 1998 р.). – К. : Гнозис, 1998. – С. 28–32.
2. Борышевский М. И. Развитие саморегуляции поведения школьников: дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 – «Возрастная и педагогическая психология» / М. И. Борышевский. – К., 1992. – 477 с.
3. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк / О. Г. Дробницкий. – М. : Наука, 1974. – 276 с.
4. Максименко С. Д. Генетична психологія як теоретична основа психологічних досліджень / С. Д. Максименко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць АПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2001. – Т.3, ч.2. – С. 6–12.
5. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : дис. ... доктора психол. н. : 19.00.07 / Р. В. Павелків. – Рівне, 2005. – 455 с.
6. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. О. Піроженко // Науково-методичний посібник. – Серія «Дитина замовляє розвиток». – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 140 с.

7. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості / М. В. Савчин. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 288 с.
8. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні чинники сучасного способу життя / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. М. Гарнець та ін. : колективна монографія / за наук ред. Ю. М. Швалба. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 276 с.
9. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ball H. O. Problema obgruntuvannya suspil'noyi ideolohiyi u svitli humanistychnoho pidkhodu / H. O. Ball // Psykholoho-pedahohichna nauka i suspil'na ideolohiya : mat-ly metodolohichnoho seminaru APN Ukrainy (12 lyst.1998 r.). – K. : Hnozys, 1998. – S. 28–32.
2. Ворышевский М. Y. Razvyyte samorehulyatsyy povedeniyya shkol'nykov: dyss. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07 – «Vozrastnaya y pedahohycheskaya psykholohyya» / M. Y. Voryshevskyy. – K., 1992. – 477 s.
3. Drobnytskyy O. H. Ponyatyе moraly: Ystoryko-krytycheskyy ocherk / O. H. Drobnytskyy. – M. : Nauka, 1974. – 276 s.
4. Maksymenko S. D. Henetychna psykholohiya yak teoretychna osnova psykholohichnykh doslidzhen' / S. D. Maksymenko // Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi : zb. nauk. prats' APN Ukrainy. In-t psykholohiyi im. H. S. Kostyuka. – K., 2001. – T.3, ch.2. – S. 6–12.
5. Pavelkiv R. V. Rozvytok moral'noyi svidomosti ta samosvidomosti v molodshomu shkil'nomu vitsi : dys. ... doktora psykhol. n. : 19.00.07 / R. V. Pavelkiv. – Rivne, 2005. – 455 s.
6. Pirozhenko T. O. Osobystist' doshkil'nyka: perspektyvy rozvytku / T. O. Pirozhenko // Naukovo-metodychnyy posibnyk. Seriya «Dytyna zamovlyaye rozvytok». – Ternopil' : Mandrivets', 2010. – 140 s.
7. Savchyn M. V. Moral'na svidomist' ta samosvidomist' osobystosti / M. V. Savchyn. – Drohobych : RVV DDPY imeni Ivana Franka, 2009. – 288 s.
8. Shvalb Yu. M. Ekoloho-psykholohichni chynnyky suchasnoho sposobu zhyttya / Yu. M. Shvalb, O. L. Vernik, O. M. Harnets' ta in. : kolektyvna monohrafiya / za nauk red. Yu. M. Shvalba. – K. : Pedahohichna dumka, 2008. – 276 s.
9. Yatsenko T. S. Psykholohichni osnovy hrupovoyi psykhhokorektsiyi / T. S. Yatsenko. – K. : Lybid', 1996. – 264 s.

ТУРБАН В. В.

ЭТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ФЕНОМОНОЛОГИЯ И ОПЫТ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

В статье представлена структурно-функциональная модель феноменологии нравственного сознания, которая включает: 1) осознание социальной нормы, 2) переживания противоречия социальной нормы по актуальной для личности потребности, 3) рефлексии социальных и моральных норм, 4) личностную рефлексии, 5) выбор одного из значимых образов идеального Я и принятия последнего как этического долга, согласно которому формулиру-

ется определенная моральная система, 6) действие в соответствии с принятой этико-нравственной системой: этического образа и моральных предписаний, 7) осознание социального одобрения / неодобрения действия, осуществляемого в соответствии с лично-стно принятой этико-моральной системой. Показано, что позной функциональности эта модель достигает у представите лей юношеского возраста и ранней зрелости.

Ключевые слова: мораль, этика, моральное суждение, нравственное сознание, авторитет, рефлексия, самоактуализация.

TURBAN V. V.

ETHICAL CONSCIOUSNESS: PSYCHOLOGICAL PHENOMENOLOGY AND EXPERIENCE OF CONCEPTUALIZATION

The article reveals a structural and functional model of ethical consciousness phenomenology. In particular, the components of its formation and development: cognitive, reflective, behavioural, etc were detailed. It is shown that the model achieves full functionality at adolescence or early adulthood.

Thus the study goal was to deepen ideas about ways of formation of moral and ethical consciousness. In particular, existence in a personality structure of the «ethical consciousness» construct was shown.

The structural and functional model of ethical consciousness includes: 1) awareness of social norms (a moral component), 2) experience of contradictions between social norms and a persons' urgent need, 3) self-analysis over social, including moral, standards, 4) personal reflection: detailed ideas on conformity of own personality to one of several possible significant images of the personality that is understood as ideal one, 5) selection of a role model as one of the significant images of the ideal I and adoption of the latter as an ethical obligation under which a moral system is formulated, 6) acting in accordance with the ethical moral system: the ethical image and moral prescriptions 7) awareness of social approval / disapproval of the actions undertaken in accordance with the personally accepted ethical and moral system.

Development of ethical consciousness is unfolded in parallel with the development of morality. These processes determinate each other, but they are not identical. Formation of ethical consciousness consists of several stages and depends on an attitude to authority. Division into age periods in dependence on historical and socio-psychological factors was substantiated.

Keyword: morale, ethics, moral judgment, moral consciousness, authority, reflection, self-actualization.

Стаття надійшла до редколегії 11.01.2015 року.